

Takács Géza

KIÁLLÁS A ROMÁK
MÉLTÓSÁGÁÉRT*Egy könyv könyvei*

Jutka Rona magyar-holland fotográfus, szülei a zsidóüldözések miatt (elől) vándoroltak ki Magyarországról, s lányukkal együtt egy parasztszalánál rejtőzve éltek túl a vézskorszakot. Neve a címlapon, ékezet nélkül, magyartalan névrendje miatt némi idegenkedést kelt, amit a kötet, noha magyar témájú, akár még erősíthetne is, hiszen a magyar cigányok holokausztjáról könyvet készíteni, ez lehetne akár az egykori kitagadottság elfogadása és megerősítése is. De nem az, Rona Jutka a csendes hazatérők egyik különös alakja, már a hatvanas években jön, magyar nyelvét megőrzi, a kilencvenes évek elején útikönyveket készít Magyarországról és Budapestről, holland honfitársainak. Majd fényképezőgépével keresni indult saját elveszett arcát, sorsát az itthon maradt túlélők között. (*A jelenben élő múlt* – Interart Stúdió Kft. 2000) S most előállt ezzel a különös kötettel. (Először Hollandiában jelent meg, 2010-ben. A magyar-angol kiadás tehát fordítás.) A Páva utcai Holokauszt Múzeum kiállításán fedezte föl 2004-ben, hogy a gazdagon dokumentált és a világ figyelmét folyamatosan magára irányítani képes zsidó holokauszt mellett volt egy láthatatlan, néma, a világ előtt szinte rejtve maradt cigány holokauszt is, s ő, mint szerencsés túlélő, de mint egykor kijelölt áldozat is, úgy érezte, nem hagyhatja, hogy valakik még a pusztulásban is névtelenek maradjanak, hogy emlék se maradjon a tragédiájukról. És ahogy ez a figyelmetlenség nem véletlen, gondolta, az sem véletlen, hogy ennek az elhallgatott tragédiának a népe ma (is, ismét) tragikusan nehéz viszonyok közt él. Ami a lelki jóvátételre kétszeresen kötelezi tehát őt.

Akkor döntötte el, hogy megkeres túlélőket, kifogatja őket, s fotókat készít az életükről. (Így lesz ez hazatérésének is újabb állomása. Nemes elégtétel.)

Ez az a könyv, a tervezett, amelyik nem valósult meg. Nem tudott beszélni túlélőkkel, mert a hazai roma átlagéletkor szerint többségük már nem él, az élők nem akartak mesélni, akik segíthettek volna túlélőkkel beszélni, azok nem segítettek, se roma újságírók, se illetékes hivatalnokok. (Miközben a roma holokauszt időközben Magyarországon már kutatási téma, a rá való emlékezés közéleti esemény.) Születhetett volna egy második könyv, az elkészíthetetlen első könyv története. Ez sem készült el, ebből a könyvből csak rövid utalások vannak, ahogy egy tiszta szándékú idős asszony nem tudja megértetni magát, pedig két évet szán rá, de igyekezete valamiért mindenkinek kínos. A hazatérés ebben az értelemben kudarccal végződött. A holland és a magyar nem értett szót.

A könyvbeli magyarázat maga a csőd: „Ferge Zsuzsa szociológustól megtudtam, hogy valahol a lelkük mélyén a cigányok tulajdonképpen ki nem állhatják a nem cigányokat.” Ezt nehéz nem úgy érteni, hogy Ferge Zsuzsa az esetekkel való lelki azonosulásban az öngyűlöletig jutott. Esetleg belefáradt, hogy megértesse magát Jutka Ronával. Ha csak nem mélyen látó varázsgömbbel cserélte fel száraz tudományát. Mit tehet a szakértő magyarázatához hozzá a naiv kérdező? „Megértem, hisz van rá okuk.” Rona tehát elment, ameddig elmehegett, s nem róható fel neki, hogy falakba, zárt ajtóba, fals magyarázatokba, ideológiákba ütközött.

Aztán végül Szuhay Pétertől kap segítséget, így hát az ő munkatársainak interjúit közli a kötetben a

szerző. Ezek az interjúk a harmadik könyv. Joggal beszélhetünk roma holokausztról, de talán pontosabb, ha saját nevet kap, kapott is, hiszen lényeges vonásokban különbözik a zsidó holokausztól. Ugyanakkor a visszaemlékezések nem módosítják azt a képet, amit a témában megjelent eddigi forrásközlések, dokumentumfilmek közvetítettek. A cigányság Magyarországon nem volt céltáblája a két háború közti, intézményesített faji diszkriminációnak, a negyvenes években fel-felmerül, hogy a cigányok is elkülönítendőek volnának, külön kezelést kívánnának, de hát ez az elkülönítés és külön kezelés javarészt amúgy is adott volt. A nyilas hatalomátvétel hoz fordulatot, amikor az újabb deportálási hullámmal a cigányok is a deportálandók közé kerültek. A birodalomnak munkaerőként kellett, a magyar hatóságok lelkesebb közegei pedig kiterjesztették a faji háborút a zsidókról a cigányokra is. Ennek következtében aztán az ország egyes részein, de főként a Dunántúlon sor került deportálásokra, melyeknek nem a megsemmisítő táborok voltak az elsődleges célállomásai, ám egy szisztematikus program megszervezésére, végrehajtására, ami a vidéki magyar zsidóság sorsát eldöntötte, a cigányokra vonatkozóan nem került sor. A háború állása sem tette már ezt lehetővé, a felkészültség sem volt megfelelő, a szándék sem volt egyértelmű és az előzmények is hiányoztak. Így hát a kép nagyon vegyes, a csendőrök jóindulatától, a hazaengedéstől, a személyes kivételezéstől, a slendriánságától egészen az eszelős brutalitásig, sokféle történet zajlott. Tény azonban, hogy faji indítékból több ezer (a szakértői becslések nagyságrendben eltérő adatokat adnak) magyar cigány volt az áldozat haláltáborokban, gyűjtőtáborokban, munkatáborokban, deportálás közben. És ezt tudnunk és tudatosítanunk kell, emlékeznünk kell rá. Külön is. Külön történetekkel is. Ahogy ez már zajlik is évek óta. (Egyre többet tudunk a cigányokról, ez a tudás azonban olykor nehezen talál utat a cigányokhoz.)

A negyedik könyv Rona Jutka fotóalbuma. Felkereste az interjúalanyokat, megismerkedett velük, vissza-visszatért hozzájuk és felvételeket készített. Ezeknek a felvételsoroknak van egy fontos különlegessége, s van egy tárgyi különlegessége. Fotós különlegessége az, hogy fekete-fehér képeket készített, s hogy az érintett öregek és családjaik jeleneteit fényképezve tudatosan kerülte a kompozíciókat, hagyta, hogy a véletlen jelenetek legyenek érdekesekek, ahogyan hagyta azt is, hogy a gép elé álló emberek a maguk kedve szerinti beállításban örökíttessék meg magukat. A felvételek

tehát nem egyedi fotók, hanem inkább képpriporok darabjai, együtt adnak a néző tekintete révén egy-egy család számára – természetes megnyilvánulásainak, élettereiknek, arcvonásainak, viszonyaiknak, fájdalmaiknak, titkaiknak – emberi méltóságot. A tárgyi különlegessége a fotóknak az, hogy a képek egy asszimilálódott cigány társadalmat mutatnak, libákkal, úszómedencével, tisztaszobával, egyszerű falusi viselettel, tágas konyhákkal, rendes, barátságos otthonokkal. (Hogy aztán telepi viszonyok közt a holokauszt emlékei már végképp elszivárogtak volna, vagy valami más volt az oka ennek a cseppet sem barátságosan egyoldalúságnak, arra nincs a könyvben magyarázat.)

Van még egy ötödik könyv is ebben az albumban, Ferge Zsuzsa bevezető tanulmánya: *Magyarországon nehéz cigánynak lenni*, és Szuhay Péter utószava: *A Holokausztól a Pharrajimosig*. Azért választom külön könyvvé a két írást, mert a szerzők semelyik másik említett könyvhöz nem kapcsolódnak, se az albumhoz, se a történetekhez, s természetesen Rona Jutka meg nem írt könyvéhez sem. Ezek az írások, Rona Jutka szelíd jóvátételével ellentétben egy-egy radikális szellemi programot képviselnek. Az album közvetítte valósággal mit sem törődve, s a roma holokauszt korszakának felidézését is megcsúfolva írja Ferge: „a nyomorúság talán nyomasztóbb, mint bármikor.” S hogy ne legyen félreérthető, folytatja: Az Orbán kormány jogszabályai „világos áthallásokkal gázolnak a szegények, elsősorban a szegény cigányok méltóságába. Ilyenek például a fehérenemű tisztaságához kötött segélyek, vagy a rendőri kísérettel szervezett közmunkatáborok.” Hogy hol olvashatók ezek a kormányzati jogszabályok, azt én nem tudom. Hogy az áthallásokhoz azonban éppen efféle álhírek kelljenek, az nyilvánvaló. (Azt gondolom, sokkal nagyobb a baj, semmint hogy hamis riadókkal volna szabad élnünk.)

Szuhay Péter néprajztudós pedig azt írja: „A minden cigányt/romát egyaránt ért sérelem, a deportálás és a népirtás újból egységet teremtett a széthulló, egykor egységes nép leszármazottai között.” Ebből a tételből szinte minden elem kérdéses, a sérelem olyasféle általánossága, mint a zsidók vonatkozásában, aligha érvényes a cigányokra. Egységes lett volna hajdan a cigányság? Hol, mikor, hogyan? Hiszen a történetük csupa homály. De ebben a homályban is annyi történet, annyi önálló kis közösség, ahány kor, ahány helyszín. A népirtás, a Pharrajimosról pedig gondolhatjuk, hogy a cigány közösségtudat forrásának

kellene lennie, de a könyv vallomásai és Szuhay tanulmánya maga is azt bizonyítják, hogy a roma holokauszt tudata még egyáltalán nem általános a romák körében, sőt, pusztán a deportálásokról való tudás sem. A cigány egység sem látható, aminek a Pharrajimosra kellett volna épülnie, s ha lesz majd egyszer, aligha tud a második világháborús üldözöttség öntudatára épülni. (Ahogy a holokausztból fakadó zsidó egység feltételezése is fáj-

dalmas történelmi félreértés.) A Pharrajimos nem a közös tudás, közös szenvedés, közös tapasztalat megnevezése, hanem a megnevezésnek kellene a partikuláris tapasztalatokat, tudásokat, szenvedéseket a cigány egyetemesség fájdalmas, tragikus kincsévé avatni.

Jutka Rona: Magyar cigányok. Túlélők vallanak. Napvilág Kiadó (angol-magyar nyelvű)

